

PIRMOJI PAŽINTIS SU UTOPINIO SOCIALIZMO PRADININKU

Prieš keturis su puse šimto metų pasirodė nedidelė knyga, padariusi pradžią utopiniam socializmui, kuris yra vienas iš pagrindinių marksizmo šaltinių. Jos autorius buvo garsus tuometinėje Anglijoje politinis veikėjas, teisės žinovas, humanistas Tomas Moras. Tomas Moras gyveno tuo sudėtingu istoriniu laikotarpiu, kurio pagrindinė ypatybė — feodalizmo irimas ir kapitalizmo formavimasis — įvairiais aspektais atsispindėjo dvasiniame to meto visuomenės gyvenime. Formuojantis kapitalizmui, su jo išnaudojimu ir spauda „tuojau ėmė rasti įvairios socialinės teorijos, kaip tos spaudos atspindys ir protestas prieš ją“¹. Viena iš pirmųjų ir buvo Tomo Moro teorija, išdėstyta knygoje „De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia libellus vere aureus nec minus salutaris“. Žymusis anglų humanistas aprašo visuomenę, kurioje nėra išnaudojimo, kurioje pagaminama tiek visuomeninio vartojimo produktų, kad jie gali būti skirstomi pagal visuomenės narių poreikius. „Istorinė „Utopijos“ autoriaus didybė glūdi tame, kad jis su nepaprastu įžvalgumu įžiūrėjo pagrindinę nelaimių priežastį — privačios nuosavybės buvimą“², — pabrėžia istorikas V. V. Sokolovas. Nuosavybės nėra ir Platono, turėjusio įtakos puikiam graikų literatūros žinovui Morui, valstybėje bei kituose tokio pobūdžio veikaluose, bet „Utopijos“ autorius, kaip nurodo tyrinėtojai³, originalus tuo, kad, atmesdamas privatinę nuosavybę, kaip visuomeninių santykių pagrindą, jis parodo, kaip gali būti organizuota visuomeninė gamyba, nesant privatinės nuosavybės.

Antras labai svarbus T. Moro teorijos teiginys — teorinis produktų paskirstymo principo pagal poreikius pagrindimas. „Visokių daiktų yra perteklius, ir

nėra jokios baimės, kad kas nors įsigeis reikalaui daugiau, negu jam reikia. Kaipgi galima manyti, kad paprašys nereikalingų daiktų tas, kas įsitikinęs, kad jam nieko nepritrūks?“⁴, — teigia T. Moras. Iki mūsų dienų beveik nepakitęs išliko toks šio produkto paskirstymo aiškinimas.

„Utopinis socializmas ... nemokėjo nei išaiškinti sandomosios vergijos esmės, nei atskleisti, esant kapitalizmui, jo vystymosi dėsnų, nei rasti visuomeninės jėgos, kuri sugeba tapti naujos visuomenės kūrėju“, — nurodo Leninas⁵. T. Moras, kaip ir kiti utopistai, nesugebėjo visiškai išėiti iš savo visuomenės rėmų. Kapitalizmas jo laikais tik buvo pradėjęs vystytis. Jis reikėsi prekinio kapitalo forma. Proletariatui, klasės, kurios darbo jėga paverčia preke ir kurios istorinė misija yra kapitalistinio gamybos būdo panaikinimas, dar beveik nebuvo. Rašydamas „Utopiją“, T. Moras turėjo galvoje savo epochos sąlygas: jo utopijos gamintojai — amatininkai, kaip ir feodalinėje visuomenėje; kunigaikštis renkamas, bet jis turi neribotą valdžią, rinkimų teisę turi tik šeimos galva ir t. t. Bet šios aplinkybės nė kiek nemenkina socialinės Moro teorijos reikšmės. „Kaip humanistas, kaip politikas, Moras stovėjo pirmose savo amžininkų eilėse, kaip socialistas, jis gerokai pralenkė juos“, — taikliai pastebi K. Kautskis⁶.

T. Moras yra laikomas utopinio socializmo pradininku. Jo teoriją papildė, pagilino pasekėjai — socialistai utopistai: Tomazas Kampanela, Zanas Meljė, Sen-Simonas, Šarlis Furdžė, Robertas Ovenas. „Utopija“ buvo parašyta lotyniškai ir pirmąkart išleista 1516 m. Ji tuojau susilaukė didelio populiarumo. XVI a. pasirodė dar keturi jos leidimai lotynų

¹ V. I. Leninas, Raštai, t. XIX, p. 17.

² В. В. Соколов, Очерки философии эпохи Возрождения, М., 1965, стр. 148.

³ В. В. Соколов, *Op. cit.*, стр. 149; К. Каутский, Томас Мор и его утопия, М., 1919, стр. 119.

⁴ Tomas Moras, *Utopija*, V., 1968, p. 30.

⁵ V. I. Leninas, Raštai, t. XIX, p. 17.

⁶ К. Каутский, *Op. cit.*, стр. 193.

kalba. Į vokiečių kalbą pirmą kartą ji buvo išversta 1524 m., į italų — 1548 m., į prancūzų — 1550 m., į ispanų — 1636 m. Pirmasis vertimas į anglų kalbą pasirodė 1551 m., jau po T. Moro mirties. Į rusų kalbą „Utopija“ pirmą kartą išverčiama 1789 m. Ir tik 1968 m. pasirodė pirmasis T. Moro vertimas į lietuvių kalbą⁷. Lietuvių skaitytojui ji pateikė vertėjas L. Valkūnas su išsamiais paaiškinimais bei straipsniu apie didžiojo anglų humanisto asmenybę ir gyvenamąją epochą. Visų pirma, norėtusi pabrėžti, kad „Utopija“ išversta labai rūpestingai, kad ją skaityti yra ne tik įdomu, bet ir lengva, malonu. Didžiausias vertėjo laimėjimas, mūsų nuomone, yra tas, kad jam pavyko rasti vadinamąjį „stiliaus raktą“ į utopinio socializmo pradininko kūrinį. Tai reiškia, kad vertėjas sugebėjo pajusti originalo ritmą, intonaciją, minties perdavimo manierą, visų šių komponentų ryšį su fabula ir kompozicija, taip pat su kitais formos elementais, skirtais atskleisti vieningą kūrinio idėją. Pats Moras duoda savo stiliaus apibrėžimą — sermo — pašnekesys. „Utopija“ iš tikrųjų yra pasakojimas, kuriame pasakotojas, susižavėjęs ar piktindamasis pasakojamuoju dalyku, kartais pereina į retoriką ir tuojau pat vėl grįžta prie gyvo, paprasto, raiškaus pasakojimo stiliaus. Vertėjui pavyko pasiekti meninio kūrinio adekvatumo: lietuviškoji „Utopija“, kaip ir originalas, — ne filosofinis traktatas ir ne oratoriaus kalba. Tai pasakojimas, turintis ir filosofavimo manieros, ir retorikos žymių, tačiau vis dėlto liekąs neįmantriu, bet išraiškingu, gyvu pasakojimu.

Vienas iš pagrindinių „Utopijos“ vertimo principų, atrodo, būtų toks: mintis, išreikšta lotynų kalbos sintaksine konstrukcija, verčiama lietuvių kalbai būdinga konstrukcija. Moro pasakojimui būdingi ilgoki periodai, sudaryti iš keleto sintaksinių konstrukcijų, eilės šalutinių sakinių. Lietuvių kalbos pasakojamajam stiliui tokie periodai svetimi, jie atrodytų griezdiški ir nenatūralūs. Todėl vertėjas suskaldė juos į atskirus saki-

nus, labai gerai pajutęs „silpniausias“ Moro periodo vietas, t. y. tas vietas, kur mintis, išreikšta viena periodo atkarpa, yra mažiausiai susieta su mintimi, išreikšta kita periodo atkarpa. Pvz., galima paimti tokį periodą: „At multo maxima pars eademque longe prudentior, nihil horum, sed unum, quoddam numen putat incognitum, aeternum, immensum, inexplicabile, quod supra mentis humanae captum sit, hunc universum virtute, non mole diffusum, hunc parentem vocant, origines, auctus, progressus, vices finesque rerum omnium, huic acceptos uni referunt, nec divinos honores alii praeteres ulli applicant.“ Visai pagrįstai vertėjas suskaldė šį periodą į tris sakinius, kurie, būdami tarp savęs susiję vidiniu prasmės ryšiu, perduoda originalo minties ir nuotaikos judėjimą: „Bet visų didžiausia ir protingiausia gyventojų dalis tiki vieną dievybę, nepažįstamą, amžiną, neišmatuojamą, neišreiškiamą, nesuvokiamą žmogaus protu, pasklidusią visame šiame pasaulyje savo jėga, o ne dydžiu: ją vadina jie tėvu. Tai vienai dievybei jie priskiria visų daiktų pradžią, augimą, rutuliojimąsi, keitimąsi ir pabaigą. Jai vienai, o niekam kitam jie reiškia dievišką pagarbą“ (p. 133).

Vadovaudamasis anksčiau minėtu principu, vertėjas keičia šalutinius, o kartais ir savarankiškus sakinius dalyvinėmis konstrukcijomis ten, kur lietuviškas šalutinis sakinys skambėtų monotoniškai. Pvz., „ego meo interim (sic enim res ferebat) Antverpiam confero“ — „aš tuo laiku, pasinaudojęs aplinkybėmis, nukeliavau į Antverpeną“ (p. 16); „qui cum ocio meo negotium facesserit“ — „atlikdamas darbą su man būdingu atvangumu“ (p. 23); „lectione, quae ad mores faciant“ — „doros mokančių skaitymu“ (p. 84).

Kartais atskiros periodo dalys sukeičiamos vietomis. Pvz., „quique rudem atque agrestem turbam ad id, quo nunc ceteros prope mortales antecellit, cultus humanitatisque perduxit, primo protinus appullu victoria potitus, passuum milia

⁷ Tomas Moras, Utopija, V., 1968, vertė L. Valkūnas.

quindecim, qua parte tellus continenti adhaesit, excindendum curavit, ac mare circum terram duxit“, verčiama: „tik atplaukęs ir pasiekęs pergalės, tuojau pat prakasė penkiolika mylių toje vietoje, kur šalis jungėsi su žemynu, ir apvedė jūrą aplink žemę, šiuurkščią ir laukinę gentį pakėlė iki tokio kultūros ir išsilavinimo lygio, kad dabar ji beveik pralenkia visus mirtinguosius“ (p. 64).

Vertėjo pasirinktas principas leidžia išvengti nereikalingo daugiažodiškumo. Keleto žodžių junginys ar šalutinis sakinyks sėkmingai pakeičiamas trumpesniu suprantamu junginiu, susidedančiu iš reikalingiausių žodžių. Pvz., „quibus a principe negocium demandabatur“ verčiama „valdovo atstovai“ (p. 15); „ubi semel atque iterum congressi“, — „po keleto susitikimų“ (p. 16); „quorum paeocupavit animos atque insedit penitus diversa persuasio“, — „visai priešingų įsitikinimų žmonėms“ (p. 52).

Kai kur vertėjas išplečia minėtą principą: jis stengiasi atkurti originalo stilių, nekopijuoją ne tik lotynų kalbos sintaksės, bet ir gramatikos formų. Stengiasi bevardės giminės būdvardžius pakeisti konkretesne kalbos dalimi — daiktavardžiu. Pvz., „si cetera destituant“ verčiama „jeigu trūksta kitų praeitonių“ (p. 23); „ita sunt abs te dicta prudenter simul lepide omnia“, — „tokia protiną ir graži buvo tavo kalba“ (p. 43). Daiktavardžiais keičiami ne tik bevardės giminės, bet ir kitų giminų būdvardžiai ten, kur toji kalbos dalis lietuviškai skambėtų negyvai, nevaizdingai ir net neaiškiai. Pvz., „antiquissimus, ut dixi, praeest familiae“, — „kaip jau minėjau, šeimyną valdo seniausias jos narys“ (p. 80); „talis rex et malis erit formidini“, — „toks karalius ir piktadariams kels baimę“ (p. 52). Tuo pačiu tikslu, būtent, siekiant konkretumo, vaizdingumo, kai kurie parodomieji ir santykiniai įvardžiai keičiami daiktavardžiais. „Ad haec ille inquit“, — „jį tai mano pašnekovas pareiškė“ (p. 28); „neque enim id, quod defuit ei, putant prodesset debere, per quem non stetit, quo minus nihil defuerit“, — „jų manymu, nesėkmė šiuo atžvil-

giu neturi duoti naudos tam, dėl kurio kaltės ji ištiko“ (p. 116).

Veiksmazodis — vaizdingiausia lietuvių kalbos dalis. Vertėjas mielai vartoja ne tik dalyvius, apie kuriuos anksčiau kalbėjome, bet ir veiksmazodį ten, kur jo trūksta lietuviškam pasakojimui, nors lotynų kalba puikiai be jo apsieina. Pvz., „solum virore blandum“, — „žemė maloniai žaliuoja“ (p. 19); „pullorum infinitam educant multitudinem mirabili arificio“, — „viščiukai jie priaugina be galo daug ir nuostabiai moka tą darbą“ (p. 66); „nunquam sine foco atque aqua munda“, — „visada kurenasi židiny, yra švaraus vandens“ (p. 82).

Vertėjas ne tik akiai nekopijuoją gramatinių lotynų kalbos formų, bet ir tą patį žodį verčia įvairiai, atsižvelgdamas į stilistinius konteksto niuansus. Pvz., galima pateikti keletą skirtingų veiksmazodžio „versor“ vertimo atvejų: „ibi dum versor“, — „ten mane beviešintį“ (p. 16); „aliquod menses ibi sum versatus“, — „ten išgyvenau keletą mėnesių“ (p. 23); „praeterea visus mihi interim sum non solum in patria versari“, — „man pasirodė, jog, tau kalbant, aš ne tik atsidūriau tėvnyje...“ (p. 43).

Raiškumo ir gyvumo pasakojimui suteikia tinkamai parinktos lietuviškos idiomos: „nullus patronus fucum docuit“, — „joks gynėjas neišmokė akių dumti“ (p. 117); „ad vivum usque radunt“, — „lupa devynis kailius“ (p. 27); „quorum studio revisendorum nimis quam anxie tenebar“, — „ilgesį, kuris smaugė“ (p. 16).

Apskritai, vertimas atliktas labai kruopščiai ir apgalvotai, nors gal ir ne visur būtų galima sutikti su atskirų žodžių ar sintaksinių konstrukcijų parinkimu. Pavyzdžiui, p. 70 yra tokie trys vienas paskui kitą einą sakiniai: „Tranibarum utopiečiai renka kasmet, tačiau be reikalo jų nekeičia. Kiti visi pareigūnai renkami taip pat tikslai metams. Tranibarai kas trečią dieną, o pagal reikalą ir dažniau, renkasi tartis su kunigaikščiu“. T. Moras nekartoja žodžio „reikalas“. Pirmuoju atveju lotyniškai parašyta „ceterum haut temere com-mutant“, antruoju — „si res postulat“. Tą

pačį galima būtų pasakyti apie sakinį: „Be to, jis buvo puikus teisės žinovas, ir su savo gabumais, dideliu patyrimu mokėjo puikiai vesti derybas“ (p. 16). Lotyniškai nekartojamas žodis „puikus“. Čia du skirtingi būdvardžiai: „iure consultissimus“ ir „eximius“. Bet tokie netikslumai nėra esminiai. Jau anksčiau buvo sakyta, kad vertėjui pavyko su-

rasti „stiliaus raktą“ į T. Moro „Utopiją“ ir pasiekti meninio jos adekvatumo lietuvių kalba. Apgailestaujant, kad lietuvių skaitytojo, palyginus su kitų tautų skaitytojais, pirmoji pažintis su šiuo utopinio socializmo pradininko kūriniumi kiek pavėluota, galima tik pasidžiaugti tokiu darbu.

D. DILYTĖ